

KITAIBEL PÁL ÉLETE ÉS BOTANIKAI MUNKÁSSÁGA

Az MTA 1957. június 8-iki ünnepi ülésén elhangzott előadás

JÁVORKA SÁNDOR r. tag

Amikor Kitaibel Pál emléke felett, születésének 200. évfordulóján kigyúl a kegyelet fáklyája, ez a kegyeletteljes megemlékezésünk feleleveníti előttünk a Kárpát-medencében végbement természetkutató munkának egyik legmozgalmasabb és legdicsőségesebb időszakát, melynek Kitaibel Pál a főszereplője. Ő az egész XVII., XVIII. századnak, valamint a XIX. század első felének messze kimagasló legnagyobb magyar természetvizsgálója, az első és hosszú időre az egyedüli magyar természetbúvár, kinek neve az ország határain túl is ismertté vált.

Működése hazai történelmünknek haladásellenes, illetve nemzetietlen korszakába esik. II. József centralisztikus reformjai, majd Ferenc király és császár minden haladás elől elzárkózó abszolutizmusa és egyáltalán a Habsburgok politikája, mely az országot gyarmati sorsra süllyeszti, a nemzetre nézve általában a tespedés időszakát jelentik, annak ellenére, hogy a nemzeti művelődés már ekkor is a magyar irodalom megújulása és a nyelvművelés útján iparkodik utat törni magának.

Az a fellendülés, amely a természettudományok nagy reformátora, a svéd Linné korszakalkotó működésének nyomán Európa-szerte tért hódít, nálunk csak meglehetősen késéssel következik be, bár a külföldi, főleg német és holland egyetemeket sűrűn látogató magyar diákok már hazahozták a felvilágosodás szellemét és Linné munkásságának, valamint a körülötte zajló tudományos vitáknak hírét.

Amíg a nyugati országokban a növény- és állatrendszertani leíró munkálgatás díszes kiállítású flóraművek, nagy illusztrált fóliánsok megjelentetésében és később Linné mesterséges rendszerének alkalmazásában nyilvánul meg, addig minálunk a Németalföldről jött és a dunántúli határszéleken működő Clusius után minden természetvizsgáló tevékenység jóformán két évszázadon át megszakad, közben inkább csak magyar nyelvű orvos-botanikai vagy kertészeti tárgyú munkák jelennek meg. Még külföldön is, jóformán Darwinig, uralkodik a fajok változatlanságáról szóló maradi felfogás, anatómia, sejttan, fiziológia, biológia még nyugaton is legfeljebb a megindulás, a fejlődés első csíráit mutatják.

A természetismeret általánosabb terjesztése nálunk az eddigi skolasztikus tudományrendszer helyett hivatalosan 1770-ben, a nagyszombati egyetem újjászervezésével kezdődik, amikor a természetrajz oktatását is bevezetik az iskolákba. Az egyetem orvosi fakultást és vele együtt kémia-botanikai, majd később zoológia-ásványtani tanszéket kap és ezeken már bevezetik Linné nomenklatúráját, valamint a tisztán florisztikai irányt. Ezzel párhuzamosan a bölcsészeti fakultáson és a királyi középiskolákban bevezetik a természetismeret tanítását. A biológia szoros kapcsolatban marad az orvostudomány-nyal, az első természetkutatók rendszeren egyúttal orvosok is. Megjelennek az első flóra enumerációk is, már Linné rendszerében, valamint az első korszerű mezőgazdasági tankönyvek és tanácsadók, Mitterpacher Lajos, Nagyváthy János, Tessedik Sámuel tollából.

A nagyszombati egyetem első kémia-botanikai professzora, a felső-ausztriai származású Winterl Jakab*, már fontos kutató és oktató tevékenységet fejt ki, megteremti az első botanikuskeretet, ezt azonban az egyetem áthelyezésekor 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre kell átköltöztetnie. Ő már a botanikuskeretet Buda környéki és közép-magyarországi növényekkel népesíti be, de jó részüket, éppen a magyar pannón flóra jellegzetes fajait Linné rendszerébe beilleszteni nem tudja, viszont Linné iránti tiszteletből elnevezni nem meri őket, ezeket később EHRHART és Kitaibel fogják a tudományba új nevekkal bevezetni. WINTERL magyarországi szereplése tehát a Clusius utáni két évszázados vesztelés után a magyar flórakutatás újabb hajnalát jelenti, mert a tapogatózó kutató mellett már ott áll mint segítőtárs adjunktusa, a fiatal Kitaibel Pál, elhivatva arra, hogy sokoldalú, éles megfigyelőképessége, korát messze megelőző egyetemese, átfogó természetszemlélete, az egész ország átkutatását célzó utazásainak eredményei őt a magyar flórakutatás első klasszikusává és Európa egyik legszámottevőbb természettudósává avassák.

Mikor Kitaibelt 1784 áprilisában, mint negyedéves orvostanhallgatót Winterl tanár mellé adjunktusnak kinevezik, már a kinevezési okmány kiemeli nagy jártasságát a kémia és a botanika terén és alkalmasnak ítéli arra, hogy a professzori hivatásra is előkészüljön. A következő évben, 28 éves korában nyeri el az orvosi oklevelet. Kitaibel Nyugat-Magyarországon, a Sopron megyei Nagymartonban, a mai burgenlandi Mattersburgban született 1757. február 3-án. Szülei jó módú, németajkú földművelő parasztok voltak. A család különbözőképpen (KITAIFL, KÜHTREIBER stb.) írta nevét, a soproni bencés gimnázium anyakönyve tanítványát „*Kiedaibl Paulus ignobilis ungarus Nagymartoniensis*”-nek írja. Iskoláit Nagymartonban kezdte, Sopronban és Győrött folytatta, 1780-ban jogász a budai egyetemen, majd átlép az orvos-

* WINTERL JAKAB (1732—1809) orvosdoktor és bölcsészdoktor, előbb Ausztriában, majd a magyar bányavárosokban gyakorlóorvos. 1770-től a nagyszombati egyetem orvoskarán a növénytan és vegytan tanára (Szerk.).

karra, onnan nevezik ki Winterl tanár mellé adjunktusnak. Ezekről az éveiről vajmi keveset tudunk. Ő írja a botanikuskert állapotáról szóló jelentéseket a helytartótanácsnak és az udvari kancelláriának és ő is szorgalmasan járja Pest és Buda környékét és szaporítja a botanikuskert állományát, később pedig rendezí az ajándékba kapott gazdag Mygind-féle herbáriumot. De nem tudjuk, milyen szerepe volt a Winterl-féle emlékezetes magkatalógus szerkesztése körül, viszont tudjuk, hogy 1789-ben a börszönyi ércbányában kutat és hogy ez időben kémiai és ásványvizsgálatokat folytat.

1798-ban, berlini útjáról hazatérve, nőül veszi Sarlay Erzsébetet, egy pesti nemes szenátor leányát. Házassága harmonikus, bár gyermektelen marad és nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a német anyanyelvű Kitaibel olyan simán élte bele magát a lassan magyarosodó magyar társadalmi viszonyokba.

A családalapítás gondjai készítetik őt arra, hogy egyetemi tanárrá és a botanikuskert igazgatójává való kinevezését szorgalmazza, továbbá kutatási segílyt kérjen tudományos vizsgálatainak folytatására. Kérvényében hivatkozik arra, hogy mindennél fontosabbnak tartja az ország botanikailag még nem ismert területeinek felkutatását, de eddig jórészt saját költségén utazott, házáat pedig kémiai laboratóriummá alakította át, a kémia terén számos új felfedezést tett, a telluriumnak nevezett elemet pedig már Klaproth előtt 4 évvel fedezte fel. Eddig már bejárta Horvát- és Szlavonországot, a tengermentet, a Bánságot, majd gróf Waldstein segítségével a Szepességét és Máramarost.

Az udvari kancellária Kitaibel utazásait ezentúl anyagilag támogatja, fizetését is felemeli, de egyetemi tanári címet csak 1802-ben kap és 1804-ben lesz a botanika rendes tanára és a botanikuskert végleges igazgatója.

Az ország rendszeres felkutatásának szükségességét, a felvilágosodás hatása alatt, a kormánykörök is elismerik, az így gyarapodó botanikuskert gyors felvirágzásnak indul, de Kitaibeltől az orvosi, mezőgazdasági, ipari növények termesztését is megkívánják, és e célból a helytartótanács felszólítja az ország összes törvényhatóságait növények, természeti ritkaságok begyűjtésére. A felhívás eredménye azonban gyenge, csak azok jelentkeznek, akik már eddig is összeköttetésben állottak Kitaibellel.

Így Kitaibel teljesen egyedül áll a felfedező utak tervével az országban, viszont az ő tevékenységének súlypontja éppen ezekre a felfedező utakra és az itt összegyűjtött óriási anyagnak feldolgozására esik. E cél érdekében idővel csak a botanikuskert prefektúráját tartja meg magának, a betegeskedő Winterl tanárt nem ő, hanem az 1803-ban felvett új adjunktus, Schuster János helyettesíti és Winterl halála után a kémia és botanika előadását is átveszi. Mert Kitaibel még rendes tanárrá való kinevezése után sem ad elő az egyetemen. Kitaibelnek ezt a húzódozását az előadások tartásától nem tudjuk másképp magyarázni, mint testi gyengesége mellett azzal a becsvágygal, mely őt az ország természeti kincseinek felkutatására sarkallta. A botanikuskert újabb költöztetése is több esztendejét rabolja el.

Ugyancsak nem vállalja a Magyarország ásványvizeinek quantitatív elemzéséről megírandó „*Hydrographica Hungariae*” című munka megírását sem, mert betegeskedése mellett, minden segítség nélkül, képtelen kémiai munkálkodását folytatni. Az összegyűlt adatokat csak halála után, 1829-ben adta ki, mások adataival kiegészítve, utóda, Schuster János. Kitaibelt azonban arra kötelezik, hogy készítse el a magyar királyság természetleírását és flóráját.

Kitaibelt kutatóútjai hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1792—1815-ig tartanak, az utolsó utak idején azonban egészségi állapota mindjobban romlik. Már betegen utazik 1815-ben Máramaros megyébe, az ottani ásványvizek megelemzése céljából és még ez évben nyugdíjazását kéri. 1816 elején Kitaibel teljes fizetéssel nyugdíjba vonul, de botanikus kert lakását meghagyják. Balatonfüreden, majd Parádon keres gyógyulást, de a kérlelhetetlen halál 1817. december 13-án, 61 éves korában elragadja az élők sorából. Országos részvét kísérte sírjába, mely fölött később a *Kitaibelia vitifolia* bokrai díszlettek. Sírfeliratának zárósora „*Gaude Hungaria, quae talem tulisti*” *Örülj Magyarország, amely ilyen fiat szültél*, méltóan fejezi ki Kitaibel működésének jelentőségét. A Váci úti temető és vele Kitaibel sírja azonban később a városrendezés áldozatául esett.

Kitaibelt irodalmi és tudományos hagyatékában a legnagyobb értéket a 63 csomagból, közel 15 000 ívből álló herbárium és a 43 csomóból álló kéziratok, naplói, levelezése képviselték, azonkívül közel 3000 darabból álló ásvány- és kőzetgyűjtemény meg kémiai eszközök maradtak utána. Az egész hagyatékot 7000 forintot a természetbarát József nádor vette meg a Magyar Nemzeti Múzeum részére, melynek növénytára a gyűjteményt ma is épségben és kezelettel őrzi, de az ásványgyűjtemény a múzeum ásványtárában legutóbb pusztító tűz martalékaul esett.

Kitaibelt kiterjedt levelezéséből csak kevés magánlevele maradt reánk, melyek mélyebb betekintést engedtek volna kedélyvilágába, gondolkodásmódjába. Útinaplóiban is csak itt-ott nyilvánul meg életszemlélete, felvilágosult szelleme és patriotizmusa. Schuster János Kitaibel-életrajza a „*Hydrographica Hungariae*” első kötetében nyilatkozik Kitaibelről, az emberről, rokonszenves vonásairól, nyíltszívűségéről, szolgálatkészségéről. Schuster életrajza megjegyzi, hogy Kitaibel a hatalmasok barátságát nem kereste, viszont a haladószellemű, elméleti és gyakorlati tudású Kitaibelt sokan keresték fel tanácsért, pl. az első modern magyar mintagazdaság megteremtői, a báró Lilien család Ercsiből — nagy államférfiunknak és írónknak, Eötvös Józsefnek anyja Lilien Anna volt —, akiknél Kitaibel gyakran időzött. Az előkelő külföldi vendégek közül felkereste Pesten Kitaibelt Weimar uralkodó hercege, az irodalom pártoló Károly Ágost, Goethe barátja is. Károly Ágost figyelmét Kitaibelre bizonyára a botanikával foglalkozó GOETHE hívta fel, aki egyidőben a Habsburgokkal szemben a KÁROLY ÁGOSTNAK felkínált magyar trón ügyében is a levelezést vezette.

Kitaibelt összesen 11 külföldi tudományos társulat, akadémia választotta tagjává, ezek között különösen díszes oklevelet küldött a szentpétervári orvos-sebészi akadémia. Ennek az okmánynak aláírói között a tudomány-pártoló gróf Razumovszki elnök mellett ott szerepel mint titkár Orlay János neve, egy magyar származású orvosé, aki Moszkvában és Szentpétervárot akkoriban díszes tisztségeket töltött be, és akinek tiszteletére egy szintén Moszkvában működő német orvosbarátja, Franz Hoffmann, a mi sziklafüves lejtőinket is díszítő *Orlaya grandiflora*-t nevezte el.

Kitaibelt lassan ébredő hivatástudata készíti arra, hogy a külföld példájára, az egész országra kiterjedő kutatómunkába kezdjen. A természetmegfigyelő lángelme benne elsősorban felfedező utakban éli ki magát. Kitaibel személyében nyilvánul meg magyar földön az a megújuló szellem, mely az ország botanikai és általában természetrajzi felkutatását tűzi ki célul. Nemcsak a Kárpátok medencéjében, hanem egész délkeleti Európában ez az első ilyen nagyszabású úttörő terv, amely ennek a hatalmas területnek minden eddig ismert flórától elütő jellegzetességét, új fajszemlélet segítségével, fel tudja fedni és a magyar tájak alkatáról egységes vázlatot tud adni. A haladó szellemű újító elmerül az elébe táruló kincsek újszerűségének szemléletébe. Növekvő bátorsággal rendszerez és ad új nevet minden újnak talált fogalomnak. Hosszú időre nincs természettudósunk, aki olyan sűrű hálózatban utazta volna be az országot, mint Kitaibel. Gombóc Endre 20 000 km-re teszi az általa bejárt útvonalat, amelyet főleg kocsin és gyalog tett meg, az akkori nehéz közlekedési viszonyok között. Első útjairól nem találunk feljegyzéseket, később azonban, amikor a kapott útisegélyekről be kell számolnia, pontos útinaplót vezet, amelyből megcsodálhatjuk megfigyeléseinek sokaságát és sokoldalúságát. Első nagyobbszabású útitervével 1792-ben áll elő, de ez a terve, kellő pártfogás híján, még nem sikerült. De még ebben az évben, a saját költségén, mégis Horvátországban és Fiumében jár. Herbáriumának tanúsága szerint 1794-ben Somogy megyében és Bátaszéken, azután újból Fiumében és Triesztben jár és innen a Velencei tartományon át egészen a Piave folyóig jut el. Nincs kizárva, hogy ezt a tenger melléki útját már részben Waldsteinnal társulva tette meg. 1795-ben a Szerémségben jár és fölfedezi, Buday András fizikussal együtt Vukovár, majd Beocsin és Karlovic mellett, 1808-ban pedig, még Szlavóniában Nasice alatt is a később róla elnevezett mályva-nemzetséget, a *Kitaibelia vitifolia*-t.

A Bánságot ismételten fölkeresi és egyik ilyen útján, a Maros mentén eljut Dévái és talán Zalatnai is. Államilag segélyezett útjai 1795-ben kezdődnek, Waldstein Ferenc csupán az első tátrai és a máramarosi közös utat fizette. A helytartótanács számára készült beszámolóiban, illetve útinaplóiban figyelme kiterjed mindenre: figyeli és leírja a talaj minőségét, a mezőgazdasági termékeket, a lakosság foglalkozását, a havasi pásztornép tejjgazdaságát, az ásványvizeket, a tiszavirág 3 napos rajzását, a délibábot stb. Lemásolja az útközben

látott régi feliratokat, feljegyzi a népies növényneveket. Érdeklődésének főtárgya persze a növény marad, a pontosan följegyzett növénylistákból hűen kibontakozik az akkori vegetáció képe, hálás összehasonlításul szolgálva a mai flóra-állományokhoz.

A kocsin megtett távolságok lemérésére a kocsikerék fordulatainak számát jelző elmés készüléket használ.

Még ugyancsak 1795-ben, Bártfa vidékén az ásványvizeket vizsgálja, majd Waldsteinnal együtt a Magas Tátrát keresi fel, a Lomnici csúcs környékét járják, majd Aggteleken keresztül, három kárpáti növényújdonsággal térnek haza. A következő évben ismét Waldstein és egy növényfestő társaságában Nyírbátoron és az Ecsedi lápon át Nagybányára utaznak, a Rozsály és Gutin alhavasokat, azután Máramarosszigeten át a Borsai Trojágát és a Nagy Pietrosz 2300 m magas gerincét, majd a Pop Ivánt járják. Kitaibel érdekesen írja le, hogy a Nagy Pietrosz sziklás oldalában az este sötétjében alig tudnak éjjel szállásukra lebecsátkozni. Rendkívül gazdag zsákmány fogadta őket, a Keleti Kárpátok legszebb növény ékességeit és endemizmusait fedezik fel. Visszafelé a Tokaji hegy szőlőkultúráját tanulmányozza Kitaibel és a Tisza partján talált mammut csontokhoz fűz helyes magyarázatot. A következő évben a Mátra és a parádi ásványvizek vannak soron, 1798-ban következik az „*Iter magnováradiense*”, amikor a Nagyvárad alatti Pece patak meleg vizében tanulmányozza érdekes reliktum növényünket, a trópusi hévvízi tündérrózsát, a *Nymphaea lotus* hazai alakját.

Még ugyanez évben Waldsteinnal együtt és annak költségén Berlinbe utaznak, hogy ott Willdenowot, korának egyik vezető botanikusát együtt felkeressék, vele az időközben összegyűlt nagy növényanyagot és a már akkor tervezett „*Icones plantarum rariorum*” ügyét megbeszéljék. Útjukat teljes siker koronázza, a bemutatott anyag jórésze újnak bizonyul, köztük két új nemzetség, a *Kitaibelia* és a *Waldsteinia* nyer elnevezést és az *Icones* megjelentetésének terve is készen áll.

A következő évben a dunántúli Sárvíz, a Balaton és a Mecsek környéke következik, 1800-ban újból a Szerémség és a Bánság, az Alduna pazar flórájának legszebb ékességeit fedezi fel.

1802-ben kerül sor a nagy horvátországi felfedező útra. Valamennyi között ez volt a legeredményesebb. Waldstein nagy propagandát fejt ki Bécsben az út érdekében, amint Kitaibelnek írja, a császár és az egész város már erről az útról beszél. Zágrábon át jutnak Korenicára, a Pljesevicára, a Plitvicai tavakhoz, majd Goszpicson át a teljesen ismeretlen Velebit hegylánc csúcsait járják, sátrak alatt laknak, igen mostoha időjárás mellett. 55 növényújdonságot hoznak útjukról és jórészüket élő állapotban küldik a pesti botanikus kertbe. Több mint 100 év telik el, míg újból magyar kutatók folytatják, illetve befejezik a Velebit növényvilágának feltárását.

1803-ban a Keleti Kárpátokat keresi fel Kitaibel, majd az Abauji hegyeket, Ránkfürdőt, Putnok vidékét kutatja. 1804-ben következik az árvai út, amikor Selmecebánya és Besztercebánya vidéke, az Alacsony Tátra, a Magas Tátrán a Kriván és Rohács csúcsok, a Chocs és a Nagy Fátra kerül sorra. A következő években újból a Bánság forrásvizei következnek, 1806-ban szülőföldjéről az Osztrák Stájer Alpokat akarja felkeresni, de tifuszbba esik és 4 hónapig fekszik betegen öccsénél Borbolyán.

Ettől kezdve mind gyakrabban betegeskedik, de még Szlavoniát, majd Arad és Temes megyét, a Mátrát, a Hont megyei források vidékeit járja, amellet költözteti a botanikuskeretet, 1810-ben tanulmányozza a móri földrengést, betegen indul második máramarosi útjára és a Beregszász-muzsalyi timsóbányákat keresi fel.

Kitaibel útjai akkor, lakatlan vidékeken, példa nélkül álló vállalkozások voltak. Amint Gombocz Endre egy tanulmányában méltatja Kitaibel megfigyeléseinek sokaságát, rámutat arra is, hogy a mai növénycoenologia törvényszerűségeit is észreveszi. Összefogó természetszemléletének látnoki erejű megnyilatkozása pl. az a sejtése, amikor a Tokaji hegy tetejéről az alatta elterülő alföldet már vízi üledéssel kitöltött lapálynak, a körülötte emelkedő Kárpátok karéját pedig vulkánikus erők egységes munkájának fogja fel. Másutt már bizonyos fejlődéstörténeti problémákat érint, észreveszi a dialektikus összefüggéseket, fajfelfogása már régen elhagyta a Linné-féle merev doktrinákat és a körülötte megfigyelt több mint ezer új, vagy újnak vélt növényt és állatot jórészt csak önmaga számára új nevekkal látja el, és ezzel nyilvánvalóan a faj fogalmát mind szűkebbre vonja és azt a Kárpát-medencében lefolyó klíma- és talajváltozás okozta elkülönítési folyamat eredményének fogja fel, pedig még nincs tudomása arról, hogy a Duna-medencétől délkeletre a vegetáció képe mind lényegesebb eltérést mutat Közép- és Nyugat-Európa növényvilágától.

Magyarországon tehát Kitaibel az első naturalista, a felfedező és rendszerező Linné-korszak első céltudatos megindítója, és az új fajfelfogást kereső korszak előfutárja, haladó és alkotó szellem akkor is, ha számba vesszük fogatkozásait: hogy erejéből, alkotó szelleméből már nem tellett a nagy feladat teljesítésére: hogy megírja Magyarország természetleírását és sajnálatosképpen az összegyűjtött anyag egy részét önzetlenül átengedte közlésre az osztrák flóra megírójának, Schultesnek és Willdenownak. Ő maga pedig kénytelen beérni az „*Icones*” társszerzőségével, bár Kitaibeltől az *Icones* megírása körüli vezető szerepet senki el nem vitatta.

A legsikerültebb első magyar természetleíró munkának, az *Icones*-nek megindulásával kapcsolatban 1802-ben egy *Magyar Természettudományi, Gazdasági és Gyógytudományi Társaság* terve is felmerül, Kitaibel hívja össze a szűkebb értekezletet és Kitaibel tervezetét el is fogadják, amely azután nyomtatásban is megjelent és oly gondosan és nagyvonalúan dolgozza ki a

megalakítandó egyesület egész szabályzatát, hogy az a későbbi Természet-tudományi Társulat szervezetének is mintául szolgál.

A tervezetet azonban a felsőbb hatóság 6 évi vonakodás után végképp elutasította, a felsőbb körök pedig, melyekhez ebben az ügyben a Kitaibellal együtt fáradozó Waldstein támogatásért fordult, teljes közönnyel fogadták. Waldstein haladó szellemére jellemző, hogy Kitaibelhez intézett levelében erősen kifakad a magyar mágnásvilág ellen, melynek tagjai Bécsben őt kinevetik, mikor támogatásért hozzájuk fordult.

Kitaibel tehát egyedül marad az ország rendszeres természetrajzi felkutatását és ismertetését célzó tervével. Szerencséjére azonban éppen a kellő időben akad Waldstein Ferenc személyében olyan pártfogóra és készséges, sokban rokonlelkű barátira, aki Kitaibel magasröptű terveihez az anyagi áldozatkészséget, az üzleti vállalkozás iránti érzéket és azt a minden szépért való rajongást hozta, amely a nagy célok eléréséhez feltétlenül szükséges.

Gróf Waldstein-Wartenberg Ferenc Ádám, máltai lovag, a csehországi Duxban született (ma Duchcov), mint katonatiszt, többféle hadjáratban vett részt, amellet sokat utazott, végül visszavonulva, közigazdasági és emberbaráti tevékenységének élt. Kiváló szellemi tulajdonságokkal megáldott férfi volt, a magasabb kormánykörökben megfelelő befolyást és összeköttetéseket tudott szerezni, melyeket Kitaibel javára tudott gyümölcsöztetni. Rajongó természetimádata több levelében jut lelkesült szavakban kifejezésre. Mint magyar indigéna, Magyarországon is sokat tartózkodott.

Waldstein több volt egyszerű műkedvelőnél és pártfogónál. Jószemű, önálló ítéletű botanikus is volt, tekintélyes saját herbáriummal és kis botanikus kerttel is rendelkezett. Kitaibel iránt érzett meleg barátságának és megbecsülésének leveleiben sokszor ad kifejezést.

Jellemző apróság pl., hogy amikor a regensburgi botanikai társaság választja Waldsteint tiszteletbeli tagjává, Waldstein valamilyen rövid értekezést kér Kitaibeltől, hogy azt a szokásnak megfelelően a saját neve alatt a társaságnak beküldhesse. Waldstein tréfásan jegyzi meg levelében: „*ersuche sie, mir etwas zuzuschicken in Teutscher Sprache, welches ich ganz modest unter meinem Namen denen Herren einsenden werde... ich erscheine zwar hier wie der Esel mit der Löwenhaut, aber unter uns schadet es nicht.*”

Rapaics Rajmund és még inkább Varga Zoltán túlzottan tartják Waldstein közreműködésének értékelését az *Icones* megalkotásában. Mi ezt a véleményt nem oszthatjuk és a társszerzőség jogát tőle meg nem tagadhatjuk. Amellet, hogy a növények jórészét együtt fedezik fel, Waldstein Bécsben a kiadás és szerkesztés, az *Icones* táblái megfestésének minden gondját és költéségét viselte.

Bizonyára Kitaibel vetette fel a fogékonylelkű Waldsteinban az *Icones* megjelentetésének szükségét. A napóleoni háborúk és a pénzügyi válságok ellenére megjelenik 1799-ben az előfizetési felhívás; a 200 példányban készült

munka első, bőrbekötött, hatalmas folio kötete, miután 10—10 táblás füzetekben is közreadták, 1802-ben jelent meg Bécsben. Megjelenéséhez 20 000 tábla kézzel való kiszínezése volt szükséges. A második kötet 1805-ben, a harmadik, a 280 táblával 1812-ben zárult. A munka teljes címe: „*Francisci comitis Waldstein et Pauli Kitaibel: Descriptiones et Icones plāntarum rariorum Hungariae*”. Magyarország ritkább növényeinek leírása és képei. A mű kiadási költségei nagyok voltak, ellenben a mű megjelenése ekkor még olyan közönyt találkozik, amelyre a szerzők nem számítottak. A külföldre küldött példányok jórésze pedig a háború viharában elveszett, a munka nagy veszteséggel zárul, de megvolt az a felmérhetetlen erkölcsi haszna, hogy feltárta Magyarországot, illetve a Kárpátok medencéjének és a horvát Karsztnak növényi kincseit, és a külföld ámulattal állapíthatta meg Kitaibelék munkájából, hogy Európa keletén új, más növényvilág díszlik és az *Icones* méltó társa azoknak a botanikai díszmunkáknak, melyek a linnéanus korszak folyamán az európai könyvpiacra kerültek. Az *Icones* Magyarországot Európának abba a kultúróvezetébe vonta be, melyben az egyes országok természeti kincsei saját fiaik munkájának eredményeképpen kerülnek napvilágra. Mert e kultúróvezeten túl Európa többi délkeleti része még sokáig terra incognita marad, vagy pedig nyugatról útrakelő felfedező kutatók munkái révén tárul fel a tudományos világ szeme előtt.

Pedig a külföld érdeklődése egyre növekszik és az állami kancellária pl. arról értesíti Waldsteint, hogy Napóleon felesége szívesen fogadna a munkából egy példányt. Waldstein erre majdnem miniatűr nagyságban készített egy példányt és küldi Párizsba.

Az *Icones* nemzetközi megbecsülését jellemzi az a tény, hogy pl. egy nemrég megjelent antikvárius katalógus az *Icones* egy eladásra került példányát 2006 dollárra becsülte. (Eredeti ára 224 tallér volt.)

Az *Icones* három kötete, illetve 280 táblája összesen 148 új fajt vagy változatot ír le, melyek ma is a W. et K. érvényes autorságát viselik. Ezzel azonban korántsem merültek ki Kitaibel felfedezései. Willdenow munkái, Host-nak *Gramina austriaca*-ja, különösen pedig a nagy magyarbarát Schultesnek *Österreichs Flora*-ja, további Kitaibel-elnevezte fajokat tartalmaznak, utóbbi munkában Kitaibel 80, ebből 30 ma is érvényes új növényfajt engedett át önzetlenül közlés végett Schultesnek, úgyhogy Schultes munkája a magyar flóra egyik forrásműve marad. Kitaibel kéziratából, naplójából pedig a múlt század 60-as, 70-es éveiben Kánitz Ágost, majd Janka Viktor közölnek vagy fejtenek meg újabb Kitaibel-fajokat. A Kitaibel legújabb életrajzában közölt *Nomenclator* szerint 1015 a Kitaibel-szerzőségű fajnév, amelyből 260 ma is érvényes.

Kitaibel herbáriumja gazdag tartalmával már magában elég alapot nyújtott volna egy akkori *Flora Hungarica* megírására, Kitaibel feljegyzései benne mind pontosabbak, az előtte kritikusként látszó növényeket — a saját

használatára — új nevekkal látja el. A saját gyűjtésein kívül összesen 68 botanikustól, kertésztől tartalmaz gazdag anyagot. Kitaibel herbáriumának anyagát sokan vették vizsgálat alá. A Nemzeti Múzeum Annaleseiben a legutóbbi évtizedekben megjelent feldolgozás végre a herbárium mind a 14 000 lapját felsorolja és kritikailag tisztázza.

Tudott dolog, hogy Kitaibelt a természettudományok és azok gyakorlati alkalmazása terén méltán az akkori idők egyedülálló polyhistorának mondhatjuk. Mai emlékülésünk előadói számolnak be erről a sokoldalú tevékenységről. Még szólni akarunk arról a viszonyról, amelyben szaktársaival és kortársaival állott. A szigorú tárgyilagosság, a tapintat, a jóakarát, amely Kitaibel minden ténykedését jellemezte, őt kortársai szemében is a legrokonszenvesebb egyéniségek közé állítja. Csak példaképpen említjük meg Diószegi Sámuelhez, a debreceni prédikátorhoz való viszonyát. Diószegi Sámuel és sógora Fazekas Mihály, a *Ludas Matyi* írója, volt az 1807-ben megjelent „*Magyar Fűvészkönyv*” szerzője. Ez a munka annak tudatában látott napvilágot, hogy a nyelv és irodalom fontos nemzetfenntartó erő s így Diószegiék könyve a magyar nyelvmozgalom és nyelvújítási törekvések egyik legjelentősebb megnyilatkozása lett és főérdeme, hogy Földi János kezdeményezése nyomán megteremtette a magyar műnyelvet (mintegy 350 új műszót). Bár a munka tartalma egyébként jórészt idegen munkák fordítása, de mégis az első magyar nyelvű rendszertani mű. Diószegi tehát azon a téren alkotott maradandót, amelyre Kitaibel eddig nem terjesztette ki figyelmét, munkásságuk tehát egymás kiegészítője. Egymás iránti viselkedésükből kölcsönös megbecsülés tapasztalható. Halála előtt Diószegi meghatóan meleg levélben búcsúzik Kitaibeltől.

A többi számottevő botanikus kortárs, Mauksch Tamás és Genersich Sámuel a Magas Tátra aljáról, Rochel Antal Nyitra és Trencsén megyében, azután Sadler, Wolny, Buday András, Erdélyben Lerchenfeld és Baumgarten mind baráti összeköttetésben állottak Kitaibellel. A külföldi utazók között az angol Townson igen kedvező benyomásokkal távozik hazánkból, míg ellenkezőleg a svéd Wahlenberg, a Tátra növényzetét tárgyaló munka szerzője kínos megütközést keltő néhány megjegyzésével nálunk is, de különösen Kitaibel lelkes barátjánál, Schultesnél valóságos megbotránkozást okozott, melyet csak Kitaibel tapintata tudott elsimítani.

Az utókor és különösen az újabb nemzedék hálája Kitaibel emlékével szemben egyre növekvő mértékben nyilvánul meg. A már említett *Hydrographica Hungariae I.* kötetében a kortárs és kartárs Schuster János adja Kitaibel leghitelesebb életrajzát, újabb időben pedig Gombocz Endre, újabb okmányokkal kiegészítve ismételten is méltatja Kitaibel működését és szerepét a magyar botanika történetében. Kéziratainak, herbáriumának feldolgozásáról már megemlékeztünk. Ugyancsak Gombocz Endre fáradságos munkája az az utóbbi években az *Országos Természettudományi Múzeum* kiadásában megjelent két kötet, mely Kitaibel legfontosabb kutató útjainak naplóját tartalmazza.

A mostani évforduló alkalmából megjelent életrajz a Kitaibeltől elnevezett növények jegyzékét is közli és közli Kitaibel ásvány- és kőzetgyűjteményének katalógusát. Megünnepelte 1917-ben Kitaibel halálának 100-ik évfordulóját a *Tudományos Akadémia*, Budapest egyik utcája Kitaibel nevét viseli, ugyan- ebben az utcában a *Meteorológiai Intézet* falán márványtábla hirdeti Kitaibel emlékét. A *Kitaibelia* nemzetségnév mellett időközben 44 növényfajt neveztek el róla és a Kárpát-medence virágosnövényeit összefoglaló és illusztráló újabb munkák tulajdonképpen zárófejezetei annak az évszázados kutatómunkának, melyet Kitaibel oly világraszóló sikerrel kezdett meg és amelyet olyan nagy utódok mint Hazslinszky Frigyes, Janka Viktor, Borbás Vince, Simonkai Lajos, Degen Árpád folytattak.

Kitaibel Pálban fogjuk mindig tisztelni azt az úttörő szellemi nagyságot, aki a Kárpát-medence természeti kincseit elsőnek tárta fel a tudományos világ előtt.